

BANOVINA HRVATSKA KAO TEMA POVIJESNIH ISTRAŽIVANJA

Šego, Marko

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:539680>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

ZAVRŠNI RAD

BANOVINA HRVATSKA KAO TEMA POVIJESNIH ISTRAŽIVANJA

Mentor: Prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Marko Šego

Split, 2023

Sadržaj

Uvod.....	1
Hrvatsko pitanje.....	2
Jugoslavija i HSS	3
Pregovori o uspostavi	4
Ustroj Banovine Hrvatske	7
Uvod u federalizaciju Jugoslavije	11
Reakcije na uspostavu Banovine	13
Europske sile	13
Srpske stranke.....	14
Hrvatske stranke	16
Komunistička Partija Hrvatske	17
Represija banske vlasti.....	18
Izbori u Banovini	19
Put ka raspadu Jugoslavije	21
Teško gospodarsko stanje.....	21
Nestabilno političko stanje i okruženje	22
Pad Jugoslavije	23
Zaključak	24
Popis literature	26
Sažetak.....	28
Abstract.....	29

Uvod

Tema ovoga rada je Banovina Hrvatska. Banovina Hrvatska je oblik hrvatske teritorijalne samouprave u Kraljevini Jugoslaviji nastao na temelju sporazuma Cvetković-Maček. Uspostavljena je Uredbom o Banovini Hrvatskoj potpisanoj 26. kolovoza 1939. godine između Vladka Mačeka, predsjednika HSS-a te Dragiše Cvetkovića, predsjednika vlade i kraljevskog opunomoćenika. Banovina Hrvatska rezultat je rješavanja unutarnje krize i podijeljenosti unutar Jugoslavije uzrokovane hrvatskim pitanjem. Hrvatsko pitanje predstavlja pitanje nacionalne afirmacije Hrvata i želje za rješanjem hrvatskog teritorijalnog i političkog ustroja. Ideja ovoga rada je prikazati najprije politički kontekst i uvjete u kojima je nastala Banovina te tijekom pregovora koji su u konačnici doveli do stvaranja sporazuma. Prikazom načina funkcioniranja, odnosno ustroja Banovine te strukture izvršne, zakonodavne te sudske vlasti, financija i gospodarstva predstaviti će se koliko je Banovina zapravo bila autonomna te je li bila rješenje hrvatskoga pitanja kao najvažnijega cilja hrvatskog političkog vodstva u Kraljevini Jugoslaviji. Rješavanje hrvatskog pitanja odnosno uspostavom Banovine Hrvatske otvara se pitanje uređenja Jugoslavije; jeli to bio put k federalizaciji Jugoslavije ili samo minimalni ustupak hrvatskoj strani? Prikazom svih kritičara te argumenata protivnika sporazuma ustanovit će se koji su bili najveći problemi u funkcioniranju Banovine te kakva joj je bila budućnost u nestabilnome političkom okruženju u početnim danima Drugog svjetskog rata. Jesu li banske vlasti bile spremne ili uopće mogle riješiti goruće probleme srpske i muslimanske populacije na svojem teritoriju, koje je u velikoj mjeri dovelo do problema u funkcioniranju?

Hrvatsko pitanje

Još od izlaska iz Austro-ugarske monarhije te pristupanjem Kraljevini Jugoslaviji, hrvatske politike pristupaju rješavanju hrvatskoga pitanja. U Kraljevini Jugoslaviji u drugom dijelu tridesetih godina hrvatsko pitanje postaje od sve većega značaja za opstojnost države. Problem hrvatskog pitanja predstavlja najvažnije nacionalno pitanje u Jugoslaviji¹, prvenstveno zbog toga što su Hrvati nakon Srba najbrojniji narod te imaju najaktivniji politički život i naslijeđene institucije. Nezadovoljstvo Hrvata postaje sve jače te Beograd uviđa da bez rješenja hrvatskog pitanja nema Jugoslavije. Za uzrok hrvatskog nezadovoljstva Jugoslavijom najzaslužniji su srpski unitaristički političari. Od želje za afirmacijom u zajedničkoj državi južnih Slavena, Hrvati su u Jugoslaviji potlačeni i podvrgnuti represiji. Najgore biva nakon atentata na kralja Aleksandra kada se uvodi diktatura, politički i stranački život je zabranjen, a beogradski lobi uz pomoć žandarmerije vrši represiju.

U prilog hrvatskome nezadovoljstvu treba istaknuti činjenicu da je Jugoslavija bila gotovo u potpunosti srpska država; na svim važnim funkcijama u najvećemu postotku su bili Srbi. Primjerice, od 1. prosinca 1918. do 1. veljače 1937. u 35 vlada s ukupno 656 ministara, svega njih 26, odnosno 4% su bili Hrvati.² Hrvati su bili zastupljeni samo u manje važnim institucijama i ministarstvima. Nacionalna obilježja su zabranjena te se pokušava suzbiti nacionalni identitet. Problemi se gomilaju te prijete narušavanju stabilnosti Jugoslavije. Nakon godina nesuglasica između Zagreba i Beograda, sve većega nezadovoljstva hrvatske strane i ugnjetavanja od strane srpske, od 1935. godine se počinje javno govoriti o uređenju hrvatskog pitanja.

Stanje u Europi 1939. godine

U Europi 1939. godina nastavlja u izrazito nestabilnome tonu. Ratni huk je sve glasniji, a osovine sve agresivnije u svojim diplomatskim istupanjima i teritorijalnim pretenzijama. Anglosaksonske sile pokušavaju sa sve manje uspjeha sačuvati mir te obuzdati njemačke apetite. Hitler je već anchlussom anektirao Austriju, razjediniio je Čehoslovačku te se čeka njegov sljedeći potez. Jugoslavija se u takvome okruženju nalazi nemoćna. Još je prošloga

¹ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 11.

² *Povijest Hrvata*, 87.

desetljeća istoga stoljeća fašistička Italija okupirala Rijeku. U istome desetljeću Italija pripaja i Albaniju a Jugoslavija s oprezom gleda na revizionističku politiku Horthyjeve Mađarske. Engleska i Francuska gotovo da i gube utjecaj na Jugoslaviju i istok Europe tridesetih godina, a sve više i više država pristupa trojnom paktu kojim je Jugoslavija okružena. Obzirom na takvo opasno okruženje, primarni cilj Jugoslavenske politike bio je sačuvati državnost.

Jugoslavenska vlada među prvima na Balkanu uviđa novu međunarodnu situaciju te se okreće Njemačkoj³. Da bi to postigla, jugoslavenska vlada mora prvo riješiti unutarnje probleme. Među najvažnijim unutarnjim problemima bilo je hrvatsko pitanje. Dvor se pribojavao iskorištavanja rješenja hrvatskog pitanja od strane stranih sila i tzv. ekstremističkih elemenata⁴. Zbog toga je Stojadinović gotovo izolirao HSS od Njemačke i Italije, a obzirom da su zapadne sile većinski izgubile značaj na Balkanu, nisu mogle djelovati većim značajem.

Jugoslavija i HSS

Blagom demokratizacijom 1935. godine reaktiviraju se svi ogranci HSS-a. Organiziraju se kulturni, gospodarski i društveni pokreti Dolazi do promjene politike na vrhu: Pavle Karađorđević je bio politički realist te uviđa hrvatski problem. On je uz generala Petra Živkovića bio sklon rješenju hrvatskog pitanja⁵. Stoga se sastaje s Vlatkom Mačekom (neposredno prije puštenim iz zatvora), dok formiranje vlade preuzima Stojadinović. Iako okruženje za pregovore nije bilo povoljno, Stojadinović izjavljuje kako će se stvoriti atmosfera međusobnog povjerenja.⁶ Ovakvim popuštanjima beogradska vlada želi svesti djelovanje hrvatske opozicije na legalnu osnovu⁷.

Farkašićkim sporazumom hrvatske i srpske opozicije kojim se traži demokratizacija i parlamentarizacija postojeće monarhije. Još i prije početka pregovora, Maček kao prvi uvjet traži promjenu ustava. Nakon apsolutne pobjede na izborima 1938. među hrvatskim glasačkim tijelom (odnosno u kotarima s barem relativnom hrvatskom većinom) HSS s Mačekom na čelu postaje legitiman predstavnik Hrvata u rješavanju hrvatskog pitanja. Zbog već spomenute ratne

³ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 19.

⁴ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest 1918.-2008.*, 185.

⁵ *Povijest Hrvata*, 86

⁶ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest 1918.-2008.*, 187.

⁷ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 21.

psihozu žuri se s postizanjem dogovora. Uskoro Vladko Maček i Dragiša Cvetković postizu sporazum kojim je oformljena Banovina Hrvatska.

Pregovori o uspostavi

Maček obznanio je u svojim zapisima da se cilj politike HSS sastoji od užeg i šireg cilja: uži cilj sastoji se u ujedinjenju svih područja na kojima žive Hrvati: Hrvatske, Slavonije, Dalmacije (bez Zadra i Rijeke koji su bili u talijanskim rukama) i područja zapadno od rijeke Vrbasa do Neretve, dok bi na području istočno od Vrbasa i Neretve do Drine bio izvršen plebiscit. Hrvatska bi imala vlastiti parlament, zakonodavstvo, financije i nalazila bi se u konfederativnom odnosu prema ostalom području Jugoslavije, sa zajedničkim poslovima: dinastija, vojska, carinske granice, pošta, vanjska politika, neke državno-financijske ustanove, takse, porezi i dr. Idealni cilj jest slobodna republika Hrvatska u naprijed označenim ⁸ granicama. Stojadinović postaje spremniji na pregovore. Iako su ovakvi stavovi u očima Beograda predstavljali gotovo nemoguć ustupak Hrvatima, Stojadinović je ipak bio spreman na pregovore. Maček je prije svega želio neku drugu osobu kao pregovarača s druge strane. Iako još krajem 1938. ne dolazi do sastanka Mačeka i Cvetkovića, oni ipak uspostavljaju kontakt. Zaslužan sa uspostavu kontakta bio je Ivan Šubašić, solunski dobrovoljac iz Prvoga svjetskog rata. Početkom sljedeće godine kraljevski Dvor se izjašnjava za sporazum po skraćenoj proceduri. Voljan je dati ustupke da se ostvari sporazum s Hrvatima te donekle zadovolje njihove želje, ali bez promjene ustava.⁹ Maček, na čelu s pravnim stručnjacima, predlaže pregovor na temelju članka 116. Ustava, što Cvetković prihvaća. Kao prva točka rješava se pitanje teritorijalnog opsega buduće jedinice. Iako Maček prije svega traži da se u pregovore uključe i predstavnici ujedinjene opozicije, ipak se ne uključuju već se odmah kreće u pregovore. Maček predlaže spajanje Primorske, Savske i Vrbaske banovine te kotara Dubrovnik.¹⁰ Dolazi do kratkotrajnog i djelomičnog prekida pregovora, no uskoro padom Stojadinovića i dolaskom Dragiše Cvetkovića krajem siječnja 1939. isti se nastavljaju. Dragiša Cvetković dolazi u Zagreb kao knežev Opunomoćenik.¹¹ Već 2. travnja, po prvi puta u Zagrebu se sastaju Cvetković i Maček. Budući teritorij Banovine Hrvatske sastojat će se od spajanja

⁸ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 280.

⁹ Matković, Hrvoje, *Povijest hrvatske seljačke stranke* 390.

¹⁰ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 280.

¹¹ Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 394.

Savske i Primorske banovine te kotara Dubrovnik¹² Do najvećih nesuglasica dolazi na idućim sastancima kada hrvatska strana traži proširenje da dijelove Srijema, Vojvodine, Vrbaske banovine te Herceg Novi¹³. Vodstvo HSS-a po pitanju Vojvodine i BiH predlaže ili formiranje zasebnih jedinica, ili podjelu između hrvatske i srpske strane¹⁴(kojoj su opciji bili skloniji). Kako upravo u trenutcima održavanja pregovora u travnju talijanska vojska ulazi u Albaniju, pregovori se ubrzavaju. U slučaju da BiH i Vojvodina budu zasebne, Maček predlaže da Hrvatska treba obuhvatiti Brčko, Gradačac i Derventu te liniju Sava-Una-Sana-Jajca-Travnik-Visoko-Zenica-Žepče-Neretva i kotar Dubrovnik do Herceg Novog.¹⁵ Nakon travanjskih pregovora kraljevski Dvor nije bio voljan prihvatiti pregovore zbog stavke u kojoj se nalaže da se dio teritorija plebiscitom odluči za teritorijalnu pripadnost. Nastavkom pregovora, najviše je poteškoća bilo po pitanju snaga žandarmerije i oružništva općenito. Sredinom srpnja i sredinom kolovoza Maček i Cvetković intenziviraju sastanke. Dok Krnjević (tajnik HSS-a) iz Londona javlja da bi uskoro mogao izbiti rat¹⁶ a knezu Pavlu iz Britanije javljeno da ubrza unutrašnje uređenje¹⁷, izrađen je konačni tekst sporazuma. Na posljednjim pregovorima oko razgraničenja 17. kolovoza zbog Cvetkovićeve inzistiranja da se iz Banovine izuzme Mostar sa Hercegovinom. Skoro je ponovno došlo do prekida pregovora, no Cvetković ipak povlači svoj zahtjev. 24. kolovoza na Brdu kod Kranja Maček i Cvetković pozvani su na zajedničku audijenciju. Uredba o Banovini Hrvatskoj potpisana je 26. kolovoza 1939.¹⁸ Stara vlada je rasformirana te je stvorena nova, u koju ulaze članovi HSS-a i SDS-a. Juraj Šutej kao ministar financija, Josip Trobar kao ministar pošta i telegrafa, Ivan Andres ministar trgovine i industrije; Bariša Smoljan ministar bez resora te Vladko Maček kao podpredsjednik Vlade. Iz redova SDS-a ušao je Srđan Budisavljević kao ministar socijalne politike.¹⁹ Za bana Banovine Hrvatske postavljen je Ivan Šubašić, osoba od povjerenja i kraljevskog Dvora i Mačeka.²⁰ Tekstom sporazuma definiran je teritorij te nadležnosti Banovine te sudska, zakonodavna i izvršna vlast. Jugoslavija je usuglašena kao najbolje jamstvo nezavisnosti Srba, Hrvata i

¹² Matković, Hrvoje, *Povijest hrvatske seljačke stranke*, 395.

¹³ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković Maček*, 77.

¹⁴ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 256.

¹⁵ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 253.

¹⁶ Matković, Hrvoje, *Povijest hrvatske seljačke stranke*, 398.

¹⁷ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 265.

¹⁸ Matković, Hrvoje, *Povijest hrvatske seljačke stranke*, 399.

¹⁹ Matković, Hrvoje, *Povijest hrvatske seljačke stranke*, 399.

²⁰ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji* 266.

Slovenaca.²¹ Dogovoreno je da će se teritorij Banovine i njezini autonomni poslovi još naknadno dogovoriti.

Slika 1. Dragiša Cvetković, Vladko Maček i Ivan Šubašić (Izvor: Wikipedija , https://hr.wikipedia.org/wiki/Sporazum_Cvetkovi%C4%87%E2%80%93Ma%C4%8Dek#/media/Datoteka:SporazumC-M.jpg)

²¹ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 268.

Ustroj Banovine Hrvatske

Prema prvoj točki sporazuma, kako je i navedeno oformljena je vlada koja će na osnovu 116. člana Oktroiranog ustava iz 1931. („U slučaju rata, mobilizacije, nereda i pobune, koji bi doveli u pitanje javni poredak i sigurnost države ili kad su do te mjere ugroženi javni interesi, Kralj može, u tom izuzetnom slučaju, ukazom narediti da se privremeno poduzmu sve izvanredne, neophodno potrebne mjere u cijeloj Kraljevini ili u jednom njenom dijelu nezavisno od ustavnih i zakonskih propisa.“²² Dogovorom će na Banovinu prebaciti dio ovlasti te će provesti pripremu za uređenje. Teritorij Banovine službeno obuhvaća Savsku (Banska Hrvatska s cijelom Slavonijom i hrvatskim primorjem) i Primorsku banovinu (obuhvaćala Dalmaciju i veći dio Hercegovine s Mostarom, kompletnu zapadnu Hercegovinu i dobar dio istočne) kao i kotare Dubrovnik (do tada u sastavu Zetske banovine), Šid i Ilok (do tada pripadali Dunavskoj banovini), kotarevi Travnik, Fojnica i Brčko iz sastava Drinske banovine te Gradačca i Dervente iz Vrbaske banovine.²³ Ukupna površina teritorija tako je iznosila 65.456 kilometra kvadratna (odnosno 26.44% u udjelu stanovništva Jugoslavije) sa 4,403,199 stanovnika odnosno 26,4% stanovnika Jugoslavije. Sporazumom je utvrđeno kako ovakve granice nisu definitivne te da će biti podložne promjenama. Imajući u vidu ostale nacionalne težnje, HSS je planirao izuzeće iz Banovine općina koje nemaju hrvatsku većinu²⁴, ponajviše računajući na protivljenje Srpske oporbe i Muslimanske strane po pitanju Bosne i Boke Kotorske. Spomenuti teritorij predstavljao je važan element autonomije Banovine, no ipak je ostao integralni teritorij Kraljevine Jugoslavije²⁵. Najbolji primjer za to su pitanja željeznica i pošte, koje su ostale zajednički poslovi države i Banovine te banska vlast nije o njima mogla samostalno odlučivati iako su bili na njezinu teritoriju.

²² Čutuk, Zvonimir, *Uspostava i ustroj Banovine Hrvatske*, 18.

²³ Lukić, Zorislav, *HSS u borbi za hrvatsku samostalnost do 1941.*, 346.

²⁴ Lukić, Zorislav, *HSS u borbi za hrvatsku samostalnost do 1941.*, 346.

²⁵ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 209.

Slika 2. Teritorij Banovine Hrvatske . (Izvor: Wikipedija,

https://hr.wikipedia.org/wiki/Sporazum_Cvetkovi%C4%87%E2%80%93Ma%C4%8Dek#/media/Datoteka:SporazumC-M.jpg
https://hr.wikipedia.org/wiki/Sporazum_Cvetkovi%C4%87%E2%80%93Ma%C4%8Dek#/media/Datoteka:BanovinaHR.jpg)

Iako je Banovina dobila ograničen stupanj autonomije, veći dio važnih državnih poslova ostao je pod nadležnosti kraljevskog Dvora i vlade u Beogradu. Tako je obrana, vanjski poslovi, promet, pošta i dio financija ostali pod ingerencijom Beograda. Briga za državnu sigurnost, suzbijanje antidržavne i opće ratne propagande, policijska obavještajna služba i osiguranje javnog reda i mira također nisu bili pod vlašću Banovine. Banska autonomija se očitovala u pitanjima poljoprivrede, trgovine, industrije (osim u pitanju davanja koncesija važnijih ruda s kojima se trebalo postupati u dogovoru s vojnom komandom²⁶), šume, građevina, narodno zdravlje, fizički odgoj i prosvjeta.²⁷ Ono u čemu se najviše očitovala autonomija Banovine bili su „pravda“ (odnosno sudstvo i zakonodavna vlast) i unutarnji poslovi odnosno žandarmerija.

²⁶ Lukić, Zorislav, *HSS u borbi za hrvatsku samostalnost do 1941.*, 345.

²⁷ *Povijest Hrvata*, 96

Prema članu II., Zakonodavnu vlast obavljali su kralj i Hrvatski sabor.²⁸ Sabor se bira slobodno općim izbornim pravom. Upravnu vlast u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske vrši Kralj preko Bana. Bana imenuje i razrješava Kralj. Ban je odgovoran kralju i saboru.²⁹ Ovakvom formulacijom je vidljivo ograničenje nadležnosti banovine jer sve izglasane zakone od strane sabora mora potvrditi ban i banski kabinet kojeg mora odobriti kralj. Ban je također ovlašten sprovoditi kraljevske mjere bez potvrde Sabora (pozivajući se na članak V.). Dakle, ukoliko ban reagira i vlada protivno kraljeve volje, kralj ima mogućnost razrješavanja istog. Drugim riječima, hrvatska strana je nemoćna potpuno autonomno vladati u svojoj upravnoj jedinici. Za bana je imenovan Ivan Šubašić. Iako je Maček na tome mjestu želio Augusta Košutića, s takvom idejom se nije slagao Dvor u Beogradu. Naime, Košutić nije bio povoljan Beogradu zbog njegovih veza sa emigracijom prilikom boravka u inozemstvu. Ivan Šubašić je s druge pak strane predstavljao kompromisno rješenje jer se zalagao za hrvatski nacionalni identitet i autonomiju ali u okvirima Jugoslavije. Bio je posebno cijenjen u Beogradskim krugovima zbog svoje dobrovoljačke uloge na srpskoj strani u Prvome svjetskom ratu. Podban je postao sveučilišni profesor Ivo Krbek. Taj je položaj tražio SDS, ali su taj položaj dobili tek u veljači 1941. kada je SDS-ovac Svetozar Ivković postao podban.³⁰ Sabor se također saziva kraljevskim ukazom te kralj može raspisati nove izbore i raspustiti konstituirani sabor. Poslanici u Sabor se biraju općim izbornim pravom te tajnim glasanjem. Što se tiče autonomne uprave, cjelokupna je politička služba podređena banu, dok administrativne sporove iz Banovine rješava sud u Zagrebu³¹. Banske vlasti su Sporazumom trebale dobiti kontrolu u potpunosti nad oružništvom i žandarmerijom. Iako je postojala banska brigada te iako je žandarima i vojnicima ponuđen prijelaz na teritorij i službe Banovine, banska vlast nije u potpunosti mogla kontrolirati oružništvo. Uspostavu vlasti otežavalo je i pitanje upravljanja policijom koja je bila pod kontrolom Centralnog ministarstva unutarnjih poslova. No, pozivajući se na čelnika banskog odjela za državnu zaštitu Alberta Patzela, uviđamo da je u stvarnosti ban je preko ravnatelja zagrebačkog redarstva kontrolirao policiju na području Banovine Hrvatske.³²

Sudstvo je praktički bilo potpuno samostalno. Ne postoji viši i drugi sudovi od banovinskih. Postojali su još i upravni te računarski sud. Niti jedan od njih nema više sudske instance.³³ Stol sedmorice u Zagrebu bio je najviši stupanj suđenja, postojala su dva „apelaciona“ (žalbena)

²⁸ Matković, Hrvoje, *Povijest hrvatske seljačke stranke*, 390.

²⁹ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 404.

³⁰ Kardum, Tomislav, *KPH i KPJ u Banovini hrvatskoj*, 23.

³¹ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 208.

³² Kardum, Tomislav, *KPJ i KPH u Banovini hrvatskoj*, 24.

³³ Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 401.

suda – u Zagrebu i Splitu, 16 okružnih sudova, 122 kotarska suda, trgovački sud u Zagrebu, 12 šerijatskih sudova i 7 kaznenih zavoda.³⁴ Ukoliko bi se dogodio spor kojem je izvorište u banknim i državnim poslovima, odnosno ako se dogodi spor između banknih i državnih poslova, tada se predmet prebacuje na planirani Ustavni sud. Takav sud trebao je rješavati sporove između banknog i centralnog zakonodavstva. Sudstvo je ipak bilo ograničeno kraljevskom ingerencijom. Sve presude i ukazi se (ipak) donose u ime kralja. To znači da se kraljevskom odlukom odlučuju i biraju suci te ostali sudski činovnici³⁵, što može ostaviti dublje posljedice i utjecati na samu autonomiju suda. Drugim riječima, ostavljalo je mogućnost kralju i kraljevskom Dvoru da biraju sebi pogodne suce koji neće donositi odluke mimo njihove volje.

Člankom III. Definirane su financije Banovine, te je dogovoreno da se Banovini mora osigurati potrebna financijska samostalnost kako bi mogla uspješno izvršavati poslove pod svojom ingerencijom.³⁶ Budućim uredbama će se i odrediti precizna raspodjela financijskih dobitaka i poreznih obveza i mogućnosti. Uredbom je također dogovoreno da će se o budućim načinima prikupljanja prihoda naknadno odlučiti. U nadležnost Banovine preneseni su i krediti predviđeni za godinu 1939./ 1940. za početno funkcioniranje Banovine i njezinih institucija. Raspodjela financijskih obaveza pratila je teritorijalnu raspodjelu³⁷. Samo pitanje kreditiranja pratilo je raspodjelu prema udjelu stanovništva u ukupnom stanovništvu Jugoslavije. Banovini je tako pripala kvota od 29%.³⁸ Banovini je pruženo ubiranje poreza kako bi njezini prihodi bili dostatni za funkcioniranje već spomenutih institucija, dok je dobar dio poreza i prihoda zajednički te se troši za funkcioniranje poslova države odnosno zajedničkih poslova. Tako su pod ingerenciju banovine bili preneseni svi neposredni porezi osim onih važnih državnih, kao što su porez za zajedničku obranu države, prometne takse te službenički porez za državne službenike (koji su na teritoriju Banovine obavljali poslove pod ingerencijom države). Za sve prihode koji su potpali pod bansku vlast, ista je mogla legitimnim putem mijenjati zakone koji vrijede na teritoriju Banovine.

³⁴ Čutuk, Zvonimir, *Ustroj i uspostava Banovine Hrvatske*, 28.

³⁵ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 212.

³⁶ Ibid. 404.

³⁷ Ibid. 210.

³⁸ Ibid. 211.

Uvod u federalizaciju Jugoslavije

Uspostavom Banovine Hrvatske Kraljevina Jugoslavija bez sumnje izlazi iz okvira Oktroiranog ustava iz 1931. Unatoč brojnim ograničenjima, Banovina je uistinu bila autonomna, pa gotovo i federativna. Sama uspostava Banovine narušila je načelo centralizma. Poznajući program HSS-a kao vodeće oporbene stranke u Jugoslaviji tada, znamo da je prva i glavna zadaća bilo rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja. Ipak, uz hrvatsko HSS se zalagao od početka i za ostale malobrojnije narode u Jugoslaviji. Iako su Hrvati jedini dobili svoju gotovo federalnu jedinicu, krajnji cilj hrvatske politike bio je federalizacija cijele države. U takvim nastojanjima bilo je jasna želja političara da i ostali narodi imaju svoje federalne jedinice. Upitno je govoriti o budućoj federalizaciji države te koliko bi ona bila moguća.

Naime, još i prije početka pregovora Cvetković- Maček, Beograd je znao za prvi uvjet HSS-a koji je bio promjena ustava. No, tadašnja državna politika to kategorički odbija. S druge strane, Uredba o Banovini ipak znači reviziju centralističkog ustava, iako se poziva na njegov članak. Ovakav kontradiktoran stav Beogradskog dvora jasan je iz toga što je državna vlast bez sumnje htjela sačuvati centralizam i vlast u svojim rukama, a ipak je morala riješiti tada goruće unutarnje hrvatsko pitanje kako bi se postigao unutarnji mir. U očima srbijanskih političara, uspostava banovine predstavljala je ne više od davanja maksimuma hrvatskoj strani za očuvanje mira. Iz perspektive ostalih naroda, uspostava Banovine otvarala je mogućnost rješenja ostalih nacionalnih težnji. Predstavljala je otvoren put za prema nekakvoj široj reorganizaciji države koja bi dovela do uspostave drugih (federalnih) jedinica, kao što su srpska, slovenska i eventualno bosansko-hercegovačka. Primjer tome je i govor Vladka Mačeka na sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva 1938.: „ *Tim nije pitanje hrvatskog teritorija definitivno riješeno, jer smo stavili u sporazum naročitu klauzulu da će se definitivni opseg Banovine Hrvatske ustanoviti, kad se bude preuređivala čitava državna zajednica (...)* jer će teritorij Hrvatske izgledati potpuno drukčije bude li na primjer autonomna Vojvodina“³⁹

Ponovno se osvrćući na Ustav iz 1931. godine, Jugoslaviju nakon ovakve promjene nije više moguće svrstati kao centralističku državu, a ipak pravno promatrajući nije moguće predstaviti niti kao federaciju. Uspostava Banovine pobija centralističke ustavne norme. Ovakvom situacijom nastalo je kombinirano državno ustrojstvo na prijelazu iz centralizma prema složenom državnom uređenju.⁴⁰ Ovakvo prijelazno državno rješenje nameće samo od sebe

³⁹ Lukić, Zorislav, *HSS u borbi za hrvatsku samostalnost do 1941.*, 349.

⁴⁰ *Povijest Hrvata*, 99.

obvezu trajnog rješenja nacionalnih težnji naroda Jugoslavije. Uspoređujući različita mišljenja više autora, ovakvo rješenje moralo je ili biti put ka uređenju države u smjeru federacije, konfederacije ili pak složene države. Ovo je predstavljalo samo prijelazno rješenje.

Usprkos tome što je do stvaranja sporazuma došlo razmjerno brzo, provođenje sporazuma u djelo i uspostava Banovine tekla je sporo. Prenošenje poslova sa središnje državne na banske institucije otežavale su činovničke strukture sastavljene pretežno od zagriženih centralista⁴¹. Stoga su samom početku funkcioniranja novoga poretka nužno trebale prethoditi kadrovske promjene u izvršnim institucijama koje su trebale biti prebačene na Banovinu. Najteže se dolazilo do kompromisa na polju oružništva i financija. Hrvatske vlasti su se do samoga kraja postojanja države borile ne za veće autonomne ustupke, nego za poštivanje onih koje su prethodno dogovorene sporazumom.

Slika 3. Grb Banovine Hrvatske (Izvor:

Wikipedija,

https://hr.wikipedia.org/wiki/Banovina_Hrvatska#/media/Datoteka:Greater_coat_of_arms_of_the_Banate_of_Croatia.svg)

⁴¹ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 284.

Reakcije na uspostavu Banovine

Europske sile

Reakcije političkih stranaka i međunarodne javnosti bile su raznolike. Iz demokratskih zapadnih država stizale su pretežito vijesti odobravanja i zadovoljstva zbog sređenih unutrašnjih pitanja. Time je, prema njihovu mišljenju, država postala stabilnija te stvara bolje izgleda da se sačuva od opasnosti rata.⁴² London i Pariz su najviše priželjkivali sređivanje Jugoslavije iznutra kako ne bi potpuno pale pod utjecaj osovine. Smatrale su da će Jugoslavija bez neriješenih unutrašnjih pitanja biti spremna suprotstaviti se silama osovine (prijobavali su se Mačekova separatizma⁴³) te u najgorem slučaju biti spremna da ju sile Osovine ne svrstaju na svoju stranu protiv zapada.

Sile Osovine nisu imale ujednačen stav prema pitanju Banovine. Po pitanju Jugoslavije, Njemačka se zadovoljavala svojim privrednim uspjesima⁴⁴(jer je Jugoslavija većinu svoje trgovine i gospodarstva temeljila na Njemačkoj), stoga je knez Pavle imao potporu Njemačke u rješavanju hrvatskoga pitanja. Njemačka nije planirala niti imala u planu podržati eventualne Mačekove separatističke tendencije te nije predavala odveć pažnju hrvatskome pitanju. Jedine sugestije prema knezu Pavlu Hitler je predstavljao u vezivanju Jugoslavije za Osovinu. Rim je pak sugerirao i Zagrebu i Beogradu uzajamne pregovore jer je strahovao od Mačekova vezanja uz Njemačku i njezine intervencije u Jugoslaviji.⁴⁵ Međutim, potpisivanjem Čeličnog pakta i dodatnog zbližavanja Njemačke i Italije te fokusiranjem Njemačke na Poljsku Rim se oslobodio strahovanja od Njemačkog upada na Jadran, a stoga i pada njihova zainteresiranost za pitanje Banovine Hrvatske.

⁴² Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 271.

⁴³ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 191.

⁴⁴ Ibid.192.

⁴⁵ Ibid. 192.

Srpske stranke

Protiv uspostave Banovine podigle su glas razne političke stranke i struje unutar Jugoslavije. Kako ostale nacionalne stranke i režimske tako i oporbene hrvatske stranke. Banovina Hrvatska kao privremeno, ne u potpunosti uređeno rješenje ostavljalo je za sobom mnogo neriješenih pitanja i zavrzlama među kojima su kritičari imali širok raspon argumenata protiv. Najviše kritika dolazilo je od srpske strane, ponajviše zbog toga što je sama uspostava Banovine veoma utjecala na političko raspoloženje srpskog pučanstva. U ukupnome stanovništvu Banovine, Srba je bilo čak oko 20%.⁴⁶ Dio Srba, okupljen oko Samostalne demokratske stranke podržavao je sporazum i Banovinu⁴⁷. Ipak, veći dio njih istupao je protiv sporazuma. U one koji podržavaju sporazum valja spomenute i slovenske stranke, koje su smatrale hrvatsko rješenje načinom na koji će uskoro i Slovenija dobiti autonomiju.⁴⁸

Među prvim kritičarima javlja se Demokratska stranka na čelu s Ljubom Davidovićem. Iako su za vrijeme diktature predlagali 4 federalne jedinice (uz Hrvatsku, Slovensku i Srpsku htjeli su i BiH), Prema njihovim stavovima bio je potreban obrnut slijed pregovora. Time su željeli naglasiti da se prvo treba riješiti kriterije za preuređenje državne zajednice⁴⁹ na ukupnom državnom nivou, a tek onda teritorije zasebnih jedinica. Samim time kritizirali su uspostavu Banovine naglašavajući da je hrvatsko pitanje izdvojeno iz općeg rješenja državnog preuređenja te da je Srbija ostavljena bez jedinice odnosno službenog statusa kakvog ima Hrvatska u okviru Banovine Hrvatske.⁵⁰ Pokrenuli su i široko obuhvatnu kampanju Srbi na okupu⁵¹ prilikom koje su naglašavali svoje velikosrpske tendencije tražeći formiranje srpske cjeline u koju bi bila uključena BiH i Vojvodina. Kritizirali su također Dragišu Cvetkovića optužujući ga da ne predstavlja srpski narod. Hrvatski mediji, poput Hrvatskog vjesnika smatrao je da napadi demokratske stranke za kršenje Farkašićkog sporazuma nisu točni te su ponovno prikazivali kao prvi korak prema federalizaciji države. Koliko god sporazum o Banovini bio manjkav i podložan kritikama, demokrati su ga kritizirali prvenstveno iz egoističnih stranačkih razloga jer oni nisu bili supotpisnici, te su ovakvu situaciju htjeli iskoristiti za svoje stranačke i velikosrpske ciljeve.⁵²

⁴⁶ Jakir, Aleksandar, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, 257.

⁴⁷ *Povijest Hrvata*, 101.

⁴⁸ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 281.

⁴⁹ *Povijest Hrvata*, 99.

⁵⁰ *Povijest Hrvata*, 99.

⁵¹ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 227.

⁵² *Ibid.* 227.

Iako su radikali odustali od centralističkog uređenja, i dalje su bili jedna od najkonzervativnijih stranaka. Tako su se zalagali za unitarizam i državno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca sa jakim središnjom vlasti.⁵³ Oni su ocjenjivali sporazum ne kao državni već kao partijski posao. Smatrali su da je ugrozio ideju cjeline, odnosno državno jedinstvo te da razbuktava nacionalizam. Radikali su predstavljali svoj program kao zaokret na historijski put Nikole Pašića⁵⁴. Radikali su sporazum smatrali mučnim te su oštro istupali protiv novog državno-pravnog položaja Hrvatske i federalističkog preuređenja države.⁵⁵ Dakle, radikali su ponovno ustrajali na srpskoj hegemoniji te su negirali postojanje svakoga zasebnog entiteta unutar Jugoslavije. Sporazum su s te strane kritizirali upravo jer narušava jedinstvo države i naroda.

Zemljoradnička stranka se nakon prvih pregovora priključila demokratima i radikalima u kritiziranju procedure vođenja pregovora (smatrali su da se teritorij dogovara zadnji u suglasnosti s ostalim narodima). Iako je stranci ponuđeno sudjelovanje u pregovorima, šef stranke Joca Jovanović to odbija. Nakon smrti šefa stranke vrh stranke mijenja stajalište i podržava Sporazum.⁵⁶

Milan Stojadinović glasno je istupao protiv sporazuma. Oko sebe okuplja 80 narodnih zastupnika i 20 senatora te s njima osniva novu Srpsku radikalnu stranku. Kritizira i način na koji je sporazum donesen i vrijeme u kojemu je sporazum sklopljen. Naprotiv mišljenju Cvetkovića i Dvora u Beogradu, Stojadinović smatra da je Sporazum donesen protuustavno; iako se poziva na članak 116. *de facto* ga krši jer čl.116. u slučaju opasnosti predviđa da se čuva nacionalno i državno jedinstvo, a ne da ga se sporazumima, kako tvrdi Stojadinović, dezintegriira i krši. Smatra da je sporazum pogoršao opći položaj zemlje te da se novo državno uređenje izvodi na štetu jugoslavenske ideje te potiče separatističke tendencije drugih naroda. Držali su da je sklapanjem sporazuma došlo do diktata⁵⁷ srpskome narodu jer Hrvati imaju pola vlasti na razini države te kompletnu vlast na razini Banovine.

Najglasniji kritičari uspostave Banovine bili su ne stranka, već intelektualci Srpskog kulturnog kluba koji su vremenom oformili politički klub. Sa Slobodanom Jovanovićem na čelu, Klub je pokrenuto tiskanje Srpskog glasa u kojemu je naglašavana teza o ugroženosti Srba i Srbije. Držali su da je Sporazumom o Banovini HSS postao povlaštena politička stranka u državi⁵⁸.

⁵³ Ibid. 234.

⁵⁴ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 275.

⁵⁵ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 275.

⁵⁶ *Povijest Hrvata*, 100.

⁵⁷ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 247.

⁵⁸ *Povijest Hrvata*, 100.

Posebno su kritizirali granice novonastale Banovine. Stoga su tražili da se Srbi preostali u hrvatskoj jedinici izjasne žele li ostati unutar hrvatske jedinice ili žele priključenje srpskoj. Kontradiktorno svojim stavovima (osporavali su teritorijalne promjene na temelju članka 116.) i sami su nakon uspostave Banovine tražili da se preostali teritorij koji nije u sklopu Banovine Hrvatske uklopi u buduću Srpsku banovinu . Također, tražili su izuzeće općina sa srpskom većinom iz Banovine Hrvatske te priključenje istih srpskoj jedinici.⁵⁹ Srpski kulturni klub također se pridružuje pozivu Srbi na okup te svojim šovinističkim ispadima dodatno potpiruje nacionalističke tenzije. Kako bi aktivirali srpsko političko tijelo, angažirali su srpsko pravoslavno svećenstvo. Pokret Srbi na okupu je pojačavao aktivnost Srba u Banovini i njihove tendencije za istupanjem iz iste. Želja Srba bila je istupanje pojedinih srpskih općina (općina sa srpskom većinom) iz Banovine Hrvatske i pristupanje istih Vrbaskoj banovini.⁶⁰ Pokret je imao najjače odjeke u Lici, Kordunu, Banovini te sjevernoj Dalmaciji i Kninskoj krajini. Aktivnosti svoj vrhunac doživljavaju u veljači 1940. kada objavljuju Vidovdansku deklaraciju sa gore navedenim zahtjevima. Prema nekim dokumentima, Srbima u četničkim krugovima se počelo dijeliti i oružje u nekim kotarima, kao na primjer u Kninu⁶¹. Vlasti banovine na ovakve su proteste oštro reagirale . Zabranile su sve njihove zborove i manifestacije.⁶²

Hrvatske stranke

Kritičari sporazuma s hrvatske strane bile su ostale hrvatske stranke koje nisu imale niti približnu potporu i popularnost među hrvatskim narodnom kao što je HSS. Dok je HSS uspostavu Banovine vidio kao veliki uspjeh i pobjedu, (jer ipak je ostvaren značajan stupanj autonomije unutar kojega je većina teritorija sa hrvatskim stanovništvom) , druge su ga značajno kritizirale.

Prvi kritičari sporazuma bili su neki članovi HSS-a. Smatrali su da je Maček bio suviše popustljiv u pregovorima te da je Hrvatska dobila premalo. Ipak, ovo je bilo mišljenje izrazito malog broja članova HSS-a te nije dolazilo do većeg izražaja odnosno veće potpore javnosti.

Glasniji i žustriji od odbjeglih HSS-ovaca bili su Ustaše i KPH. Pripadnici domovinskih ustaša, odnosno Frankovci (pripadnici radikalnijeg ogranka HSP-a). Još i prije početka pregovora

⁵⁹ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 249.

⁶⁰ *Povijest Hrvata*, 101.

⁶¹ Jakir, Aleksandar, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, 257.

⁶² *Povijest Hrvata*, 101.

između Cvetkovića i Mačeka, ustaško glasilo Nezavisna Država Hrvatska Mačeka i vodstvo HSS-a nazivala je nesposobnima i pokvarenjacima.⁶³ Osnovna teza Ustaškog pokreta bila je da je Maček izdao hrvatske nacionalne interese. Naime, Ustaški pokret se zalagao, te bi na posljetku i pristao, isključivo na nezavisnu i samostalnu državu. Pri takvome shvaćanju, Hrvatska u okviru monarhijske Jugoslavije nikako nije bila prihvaćena od Ustaškog pokreta. Unatoč tome što su Ustaše provodile znatne aktivnosti poput tiskanja letaka i javnog kritiziranja Mačeka, banske vlasti nisu mnogo poduzimale u razračunavanju s njima. Razlog tomu vjerojatno je taj što je značajan dio pripadnika Seljačke zaštite bio naklonjen Frankovcima.

Komunistička Partija Hrvatske

Promatrajući Titove izvještaje Kominterni nakon pregovora 1939. godine, Tito smatra da je dobro to što su Hrvati sada uz Srbe spremniji da brane Jugoslaviju te da je opasnost od cijepanja Jugoslavije znatno manja.⁶⁴ U početku kritiziraju sporazum zbog toga što rješava samo jedno nacionalno pitanje, a status drugih naroda i zemalja poput Slovenije, Makedonije ili BiH ostavlja po strani i zanemaruje. Najviše kritike upućuju nedemokratskim načinom sklapanja sporazuma, naglašavajući da ga je sklapala srpska i hrvatska buržoazija⁶⁵, a da narod nije sudjelovao u odlučivanju. Komunistička partija, za razliku od drugih stranaka nije dovodila u pitanje ili kritizirala teritorij Banovine.⁶⁶ Dok su druge stranke polemizirale oko raspodjeli ili statusu Bosne i Hercegovine, KPJ u niti jednom službenom zapisu nije komentirala teritorij.

O statusu Bosne i Hercegovine ponajviše je imala kritika i sugestija Jugoslavenska Muslimanska organizacija na čelu s Mehmedom Spahom. Iako je Spaho bio u dobrim odnosima sa Cvetkovićem, već početak pregovora između Cvetkovića i Mačeka izaziva negodovanje kod Spahe. Cvetković je bio primoran dati Mačeku teritorije Bosne kako bi uopće nastavio pregovore s njim, što je kod Spahe izazvalo odlučno protivljenje. Maček je osobito tražio da se isključi svaki Spahin utjecaj (vjerojatno zbog prezira HSS-ovaca prema Spahi uzrokovanih njegovim pogodovanjem JRZ-u).⁶⁷ Krajem lipnja 1939. umire Spaho (pod do sada nerazjašnjenim okolnostima) a na njegovo mjesto dolazi Džafer Kulenović. Iako je po pitanju

⁶³ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 267.

⁶⁴ Kardum, Tomislav, *KPJ i KPH u Banovini Hrvatskoj*, 25.

⁶⁵ Ibid. 26.

⁶⁶ Ibid. 26.

⁶⁷ Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, 258.

budućeg uređenja države Kulenovićev osnovni cilj bio Bosna i Hercegovina kao četvrta jedinica u državi, ipak je manje intenzivno istupao protiv sporazuma Cvetković-Maček i koncesija Mačeku u Bosni. U slučaju uspostave četvrte jedinice pristalice JMO nisu ni u kojemsučaju bile zadovoljne granicama te su tražili smanjenje granica Banovine Hrvatske u korist Bosne. Iako JMO nije imala osobitu potporu drugih stranaka, bliski ideji autonomije Bosne bili su Hrvati-Muslimani, inače dijelom pristaše HSS-a, koji bi se u slučaju autonomije Bosne približili Hrvatskoj, a ne Srbiji.⁶⁸

Analizirajući sve argumente iznesene protiv Banovine, jasno se uočava koliko je situacija oko uspostave i okruženje bilo komplicirano. Dijelom opravdane kritike bilo je izrazito teško suzbiti i pronaći kompromisno rješenje. Među najvećim problemima isticala se teritorijalna rasprostranjenost Banovine, odnosno veliki postotak srpskog stanovništva na njezinu teritoriju. Također, neriješeno pitanje muslimanske populacije u Banovini koja je dijelom tražila svoju autonomiju za bansku je vlast predstavljala gotovo nerješiv problem. Za pretpostaviti je kako bi u budućnosti ovakvi problemi doveli do eskalacije i daljnjih sukoba i političkih nestabilnosti. Banska vlast nije pronalazila rješenja. O ozbiljnosti nezadovoljstva svjedoči i izvještaj IV. Armijske oblasti iz veljače 1940. prema kojemu je u Zagrebu postavljeno nekoliko bombi u zgradi okružnog suda i govornicama koje su kasnije eksplodirale. Okrivljenike za ovakve diverzije pronašlo se u redovima hegemonističkih protivnika sporazuma i ustaško-separatističkih elemenata.⁶⁹

Represija banske vlasti

Još i prije uspostave Banovine protivnici sporazuma predstavljali su problem vlastima. Međutim, kada se krenulo u uspostavu same banske vlasti dolazi do prepreka. Dolaskom HSS-a na poziciju vlasti, kreće i kažnjavanje i obračun s protivnicima. HSS je, kao stranka koja je prerasla u nacionalni pokret, oko sebe okupljao cijelo hrvatsko društvo. Najmasovnija organizacija bila je Hrvatska seljačka zaštita, koja je u velikoj mjeri bila na usluzi banskim vlastima u obračunu s protivnicima. Seljačka zaštita pomagala je Upravu policije u Zagrebu, odnosno Redarstveno ravnateljstvo koje je imalo 269 službenika u Splitu i Zagrebu te 2932

⁶⁸ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 281.

⁶⁹ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 292.

službenika u područnim uredima⁷⁰. Seljačka zaštita imala je konjaničke, pješачke, motorizirane i obavještajne odjele. Svaki kotar imao je od 800-2500 pripadnika.⁷¹ Kako je tada u Banovini vladao gotovo jednostranački sustav sa HSS-om, tako se odmakom vremena javlja sve više i više članova nezadovoljnih politikom stranke. Jasan stav HSS-a bila je borba protiv ustaša (frankovaca) i komunista. Ipak, progoni komunista bili su dosta intenzivniji. Banska vlast najviše se fokusirala u praćenje, kažnjavanje i uhićivanja ilegalne komunističke partije. Najprije u kažnjenički zavod u Lepoglavi. Poznati logori za političke zatvorenike bili su uz Lepoglavu još Krušćica i Bileće⁷². Vlasti su kažnjavale svaku komunističku aktivnost: dijeljenje brošuri i letaka, raspačavanje komunističke literature, dopisivanje s komunistima, uzvikivanje parola, hvaljenje Sovjetskog Saveza, komunizma i slično, pri čemu su kazne ekspresno izricane.⁷³ Banska vlast također je nadzirala tisak te je prema uputama bana zabranjivala komentiranje država u ratnom stanju. Pojedine novine, poput *Naših novina*, su zabranjeni pod optužbom da potiču komunističke demonstracije. Osim komunista, zatvarani su bili i desničari odnosno ustaše, ali u manjem broju.

Izbori u Banovini

Nakon uspostave Banovine trebalo je provesti daljnje promjene te raspisati nove izbore. Međutim, zbog gore navedenih protesta i velikim negodovanjem zbog Banovine, raspisivanje novih izbora bilo je poprilično teško. Kako je već objašnjeno, nastanak Banovine značio je i put ka novom uređenju Jugoslavije. Shodno tome, trebale su se oformiti jedinice drugih naroda. Jedina je Slovenija imala riješenu situaciju: praktički se već prostirala na cijelome teritoriju Dravske banovine, imala je jednonacionalnu strukturu stanovništva te je određena povijesnim granicama. Hegemonistički krugovi su kočili izbore jer su se pribojavali da bi u takvoj nestabilnoj situaciji Jugoslavija mogla doći do potpune federalizacije.⁷⁴ U takvim okolnostima srpska opozicija tražila je uspostavu Srpske banovine. Od cijele vlade, pobornici novih izbora bili su samo Maček i hrvatski ministri. Najveća želja bili su izbori za Sabor, te kako je Maček

⁷⁰ Kardum, Tomislav, *KPJ i KPH u Banovini Hrvatskoj*, 55.

⁷¹ Kardum, Tomislav, *KPJ i KPH u Banovini Hrvatskoj*, 55.

⁷² Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 299.

⁷³ Kardum, Tomislav, *KPJ i KPH u Banovini Hrvatskoj*, 55.

⁷⁴ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 285.

govorio, da je sazivanje Sabora želja čitavog hrvatskog ⁷⁵naroda. Hrvatska strana priželjkivala je izbore kako bi dodatno učvrstila opstojnost Banovine. Shodno tome, prema mišljenju hrvatskih ministara, slobodni izbori ubrzali bi preuređenje države i decentralizaciju kako bi ojačao položaj Banovine⁷⁶. Uspostavom nove koncentracijske vlade došlo bi do odlučnijeg provođenja sporazuma, a Vlada bi u takvoj situaciji sankcionirala sazivanje i postojanje Sabora čime bi se također učvrstio državopravni položaj Banovine.⁷⁷ Sabor se trebao birati na teritoriju novoformljene Banovine.

Kako u državnom vrhu nikada nije postignuta suglasnost o izborima, tako je vlast ostala bez zakonodavnog tijela.⁷⁸ Protivnici sporazuma i novih izbora držali su da prvo treba napraviti preuređenje države odnosno oformljenje srpske jedinice od preostalih teritorija. Prema nacrtu uredbe o srpskoj jedinici, ona bi se zvala Srpske zemlje i obuhvaćala bi autonomne pokrajine Srbiju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i Vojvodinu.⁷⁹ Kako je ovaj nacrt imao brojne protivnike, između ostalog i blokadu od strane HSS-a, nikada nije došlo do realizacije ovakve ideje. Unutrašnja kriza se nastavila produbljivati.

Sporazumom dogovoreni izbori se nisu održavali, stoga se banska vlast odlučila na provođenje općinskih izbora na teritoriju Banovine Hrvatske. Prije svega, želja banske vlasti bila je sprovesti kadrovske promjene u općinskim strukturama vlasti te smanjiti nefunkcionalan i prevelik činovnički aparat.⁸⁰ Važniji pak razlog bio je taj što je banska vlast htjela smijeniti neposlušna općinska vijeća dobrim dijelom sastavljena od režimskih pristaša koji nisu odobravali sporazum, a koji su otežavali funkcioniranje i uspostavu Banovine. Argument HSS-a za održavanje izbora bila je i priprema za održavanje izbora za Sabor za koje je vodstvo HSS-a smatralo da će se u dogledno vrijeme dogoditi. Tako ban Ivan Šubašić raspisuje lokalne izbore za 19. svibnja 1940. po starom izbornom zakonu i to samo u seoskim općinama. Vodstvo HSS-a ovim izborima nije davalo veći politički značaj.⁸¹ Ipak, srpske stranke naglašavale su važnost izbora ističući da rezultati izbora ovise o tome hoće li općine ostati u sastavu Banovine ili biti priključeni srpskoj strani. Rezultati izbora ipak su pokazali dominaciju HSS-a. Samostalna lista HSS-a dobila je većinu u 425 općina, u koaliciji sa SDS-om osvojili su 133 općine (također su u nekim općinama bili u koaliciji i s drugim političkim snagama) dok su ostale liste odnijele

⁷⁵ Jakir, Aleksandar, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, 254

⁷⁶ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 286.

⁷⁷ Ibid. 286

⁷⁸ Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 412

⁷⁹ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 287.

⁸⁰ Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 412.

⁸¹ Ibid. 414.

pobjedu u tek 61 općini. ⁸²U nekim općinama izbori zbog zamršenog političkog stanja nisu održani. Izbori za gradske općine nisu održavani niti se HSS žurio s održavanjem istih iz razloga što je situacija u gradovima bila politički raznolikija; HSS bi trebao puno dužu pripremu i sučeljavanje s drugim strankama koje su imale zapažene uspjehe.

Put ka raspadu Jugoslavije

Teško gospodarsko stanje

Kako je Banovina nastala neposredno prije početka Drugog svjetskoga rata, tako su i gospodarske i političke prilike odredile njezinu sudbinu. Prije no što se prikaže kronološki slijed raspada Jugoslavije i Banovine, treba uvidjeti i gospodarsko i društveno stanje koje je doprinjelo brzome raspadu države.

Tešku političku situaciju u kojoj se nalazila Jugoslavija pratile su i gospodarske teškoće. Banske vlasti nisu imale suviše mogućnosti za rješenje teškog gospodarskog stanja koje je vladalo u cijeloj zemlji. Glavna gospodarska djelatnost bilo je poljodjelstvo. Zbog sve goreg stanja u Europi i velikog izvoza u Njemačku, za cijelog vijeka Banovine trajale su velike oskudice svih namirnica i resursa. Prema pisanju Ljube Bobana, cijene mesa su od 1938. do 1940. skočile za 50%, dok su krumpir i kruh porasli i za 100%. Osnovni troškovi života u tome su periodu poskupjeli za 45,26 % dok su plaće porasle maksimalno 10%. ⁸³Iako su neke grane poput izvoza metalurgije, prerađivačke industrije i prometa bile u porastu, nisu donosile osobitu dobit. Jugoslavija je bila opterećena prekomjernim izvozom resursa u Njemačku čiji je ratni sustav zahtijevao sve više i više. Opremanje i sve veća izdvajanja za vojsku i obranu postupno su teretila društvo i dovodila do sve većega siromaštva. Samo za naoružanje i utvrđivanje granica otpadalo je 22,6% državnoga budžeta⁸⁴. Slaba žetva 1940. i 1941. godine dodatno je oslabila ekonomiju, osobito seljake. Još veći teret za funkcioniranje gospodarstva bila je mobilizacija muškaraca. Početkom 1941. više od 200 000 radno sposobnih muškaraca bilo je raspoređeno po vojnim vježbama, granicama ili kasarnama. U takvim okolnostima vlada Cvetković- Maček nije nalazila efikasne metode rješavanja krize. Jedan od načina bio je i

⁸²Ibid. 415.

⁸³ Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 259.

⁸⁴ Ibid. 294.

izvođenje javnih radova kojima se trebalo potaknuti gospodarstvo na rast. Uredbom o mjerama za snabdjevanje stanovništva i vojske kruhom državni su organi mogli prinudno otkupljivati sve vrste sirovina za brašno. U kolovozu 1940. vlada je, u jeku borbe sa reguliranjem rasta životnih troškova, donijela uredbu o dva bezmesna dana u tjednu. Tako je bilo zabranjeno konzumirati i kupovati meso srijedom i petkom. U Rujnu 1940. uvedeno je pečenje i prodavanje samo „narodnog“ kruha, sačinjenog od pšeničnog i kukuruznog brašna.⁸⁵ U narodu je ovaj kruh prozvan Šubašićev kruh.

Nestabilno političko stanje i okruženje

U jeku gospodarske krize zaoštavaju se i unutrašnji politički odnosi. Po načinu djelovanja i vođenju države, Cvetković-Maček vlada se nije suviše razlikovala od prethodnih vlada. Vlada nije poduzimala nikakve korake za demokratizaciju i decentralizaciju zemlje.⁸⁶ Odnosi među strankama bili još napetiji kako je ostatak Europe tonuo u rat te fašistička i nacistička opasnost postajala sve bliža. U državi su jačale profašističke i nacionalističke struje. Tako do izražaja dolaze frankovci povezani s ustaškim pokretom te pronacistički elementi u Sloveniji, Makedoniji i ostatku države.⁸⁷ Sve veću potporu među radničkom klasom i ostalom pučanstvu dobiva i Komunistička partija Jugoslavije unatoč sve jačoj represiji državnog aparata prema istoj. Vladajuće stranke polako sve više gube utjecaj i povjerenje puka.

Izmakom 1940. godine i početkom iduće, Jugoslavija dopijeva u prvi plan Njemačkog diplomatskog djelovanja. U pripremama za pokoravanje istočne Europe i napad na Sovjetski Savez, Hitler je želio sigurno područje Jugozapadne Europe odnosno Jugoslavije kako bi sa sigurnošću mogao krenuti u takvu zahtjevnu operaciju. Stoga Hitler prvo jugoslavenskoj vladi nudi pakt o nenapadanju, da bi nakon kratkog vremena tražio pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu.⁸⁸ Pod pritiscima Njemačke a uskoro i Italije, Jugoslavenska vlada teško je mogla djelovati. Iako je službeni stav vlade bio neutralnost, takvu nisu mogli izboriti. Sam Maček iskreno se zalagao za neutralnost smatrajući je najsigurnijom opcijom za opstojnost Banovine i Jugoslavije. Međutim, uvidjevši opasnost koja prijete i Maček sugerira pristup Jugoslavije Trojnom paktu. Istovremeno, Američka i Britanska vlada zalažu se za neutralnost Jugoslavije.

⁸⁵ Ibid. 295.

⁸⁶ Ibid. 296.

⁸⁷ Ibid. 297.

⁸⁸ Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 416.

Ipak, 25. ožujka 1941. godine Jugoslavensko izaslanstvo potpisuje u Beču pristup Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu.

Pad Jugoslavije

Odmah nakon potpisivanja vojni krugovi su se isticali kao najveći protivnici Trojnog pakta. U isto vrijeme događaju se demonstracije predvođene antifašističkim strankama i skupinama s jasno istaknutim parolama poput one komunističke „*Bolje grob nego rob, bolje rat nego pakt*⁸⁹!“. Ponukani britanskom obavještajnom službom, grupa časnika na čelu sa Dušanom Simovićem i nekolicinom časnika izvršava vojni puč 27. ožujka 1941. Nakon puča knez Pavle je istjeran iz zemlje dok su pojedini članovi vlade uhićeni. No, Simović poziva Mačeka u Beograd kao podpredsjednika u budućoj vladi. Maček svoje učešće uvjetuje poštivanjem sporazuma o Banovini iz 1939.⁹⁰ Nakon garancija da će Banovina Hrvatska nastaviti sa postojanjem te da će se poštivati svi dogovori, Maček ulazi u vladu. No, čuvši vijesti iz Beograda Hitler munjevito reagira. Unatoč Simovićevim izjavama Njemcima da ostaju u Trojnom paktu te da je ovo unutrašnja stvar, Hitler se oglašuje na molbe te zapovijeda napad. 6. travnja 1941. Njemačka vojska napada Jugoslaviju. Slabo organizirana jugoslavenska vojska ne uspijeva pružiti značajan otpor. Moderna i dobro organizirana Njemačka vojska munjevito napreduje. Već 17. travnja Beograd potpisuje bezuvjetnu kapitulaciju. Vlada i ban Ivan Šubašić bježe u inozemstvo, dok Maček ostaje u Zagrebu. Ovim činom prestalo je postojanje kako Jugoslavije, tako i banovine Hrvatske. Tek uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska preuzima sve institucije Banovine te na njezinim temeljima gradi svoj budući državni aparat.

⁸⁹ Ibid. 418.

⁹⁰ Ibid. 418.

Zaključak

Banovina Hrvatska predstavlja djelomično rješenje hrvatskog pitanja. Sagledavši cjelokupno postojanje monarhističke Jugoslavije, uspostavom Banovine Hrvatska je dobila najveći stupanj autonomije te najbolji položaj unutar Jugoslavije do tada. Obzirom na sve okolnosti poput nestabilnog okruženja koje je prijetilo opstojnosti države, postavlja se pitanje jeli Banovina rezultat zalaganja vodstva HSS-a ili pritisaka vanjskih čimbenika. Ipak, možemo zaključiti kako je Banovina okupila na jasno definiranome teritoriju većinu Hrvata na teritoriju Jugoslavije sa značajnim stupnjem autonomije koji je graničio s federalnim ustrojem. Prema brojnim povjesničarima, poput Ljube Bobana, oformljenje Banovine ne predstavlja potpuno i konačno rješenje konačnog pitanja te predstavlja jednu etapu u preuređenju države, ostavivši za sobom pregršt otvorenih pitanja, kao što su teritorij i raspodjela vlasti. Ustroj banovine promijenio je i sliku Jugoslavije. Do tada centralizirana monarhija više nije bila ista. Iako formalno-pravno Jugoslavija ne napušta centralizam, ovakva uredba definitivno predstavlja prijelaz između centralizirane države prema složenoj državi. Premda neki povjesničari smatraju da uspostava Banovine zapravo znači i novo uređenje odnosno federalizam, teško je govoriti o federalnom uređenju države u situaciji u kakvoj je bila Jugoslavija. Ono što sa sigurnošću možemo zaključiti jest da Banovina donosi promjenu i odmak od centralizma koji je potakao druge narode na traženje svojih nacionalnih prava u okviru Jugoslavije, te bi zasigurno za opstanak Jugoslavije promjene u ovakvome smjeru bile nužne. Odgovarajući na pitanje koliko je Banovina bila autonomna, ponovno treba sagledati aspekte unutarnje organizacije i podređenosti Beogradu. Uz nezavisno sudstvo, školstvo, socijalnu politiku, policiju te dio oružništva, Banovina je imala zavidan stupanj autonomije. Najveće ograničenje u njezinoj samostalnosti predstavlja imenovanje bana, kojega kralj mora potvrditi. Iako je imenovanje Ivana Šubašića proteklo jednostavno jer je bio osoba po volji i od povjerenja i Dvoru u Beogradu i Mačeku i HSS-u, upitno je kakav bi se konsenzus mogao postići ako bi Jugoslavija opstala u budućnosti. Drugo veće ograničenje predstavljale su financije, koje su još uz

oružništvo bili najveća prepreka u pregovorima ali i u uspostavi banovine. Ovakve zapreke bile su otežavajuće u uspostavi banovine i afirmacije banovine kao autonomne odnosno samostalne samoupravne jedinice. Sljedeći veliki problem koje banske vlasti, ali i država nisu uspjele riješiti, predstavljao je problem teritorija Banovine. Preciznije rečeno, problem srpskog i muslimanskog stanovništva na teritoriju Banovine. Još od početka pregovora, bilo je jasno kako srpsko stanovništvo i dio muslimanskoga neće samo prihvatiti situaciju. Iz toga razloga, granice nisu utvrđene definitivno te su stvarale veliki problem. Ovakva brojna otvorena pitanja, stvarale su velike teškoće u funkcioniranju Banovine, a uz sve nabrojene gospodarske teškoće i sve prijetnje uzrokovane unutarnjom političkom nestabilnošću i vanjskim prijetnjama, doveli su do kraja kako Jugoslavije tako i Banovine Hrvatske.

Popis literature

1. Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković – Maček*, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Beograd, 1965.g.
2. Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941.*, Hrvatska sveučilišna naklada Zagreb, 1993.
3. Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb 1999.
4. Zorislav Lukić, *Hrvatska seljačka stranka u borbi za hrvatsku samostalnost*, Matica hrvatska, Zagreb 2021.
5. Perić, Ivo i Mirošević, Franko, *Povijest Hrvata treća knjiga*, Školska knjiga, Zagreb 2008.
6. Jakir, Aleksandar, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, Leykam, Zagreb 2018.
7. Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918.-2008*, Europapress Novi Liber, Zagreb 2008.
8. Kardum, Tomislav, *KPJ i KPH u Banovini Hrvatskoj*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Diplomski rad, Zagreb 2023.
9. Ćutuk, Zvonimir, *Uspostava i ustroj Banovine Hrvatske*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Zagreb 2022.

Popis slikovnih priloga

Slika 1. Dragiša Cvetković, Vladko Maček i Ivan Šubašić potpisuju sporazum 1939. (Izvor: Wikipedija , https://hr.wikipedia.org/wiki/Sporazum_Cvetkovi%C4%87%E2%80%93Ma%C4%8Dek#/media/Datoteka:SporazumC-M.jpg) , pristupljeno 9. rujna 2023.

Slika 2. Banovina Hrvatska 1939. (Izvor: Wikipedija,

https://hr.wikipedia.org/wiki/Sporazum_Cvetkovi%C4%87%E2%80%93Ma%C4%8Dek#/media/Datoteka:SporazumC-M.jpghr.wikipedia.org/wiki/Sporazum_Cvetkovi%C4%87%E2%80%93Ma%C4%8Dek#/media/Datoteka:BanovinaHR.jpg), pristupljeno 9. rujna 2023.

Slika 3. Grb Banovine Hrvatske (Izvor: Wikipedija,

https://hr.wikipedia.org/wiki/Banovina_Hrvatska#/media/Datoteka:Greater_coat_of_arms_of_the_Banate_of_Croatia.svg), pristupljeno 9. rujna 2023.

Sažetak

Tema ovoga rada je Banovina Hrvatska, od njezina početka do kraja. Početak ovoga rada donosi prvo definiciju hrvatskoga pitanja, čiji je problem u konačnici i doveo do potrebe stvaranja Banovine Hrvatske. Nakon toga biti će prikazani uvjeti i sve opasnosti koje su prijetile Jugoslavije te navele vlasti na brzo rješenje i dogovor Zagreba i Beograda. Prikazom tijeka pregovora upoznat ćemo sve teškoće i zahtjeve koje je iznosio Vlatko Maček kao čelnik HSS-a u pregovorima sa Dragišom Cvetkovićem, novim predsjednikom vlade i kraljevskim opunomoćenikom. Zatim uviđamo način na koji se uspostavljala Banovina, koliko je bila i u kojoj mjeri autonomna. Prikazat će se kako je Sporazum o Banovini mijenjao državu. Također će biti prikazani protivnici pregovora i najveći problemi za bansku vlast te kolike su bile sposobnosti vlasti da se nosi s takvim problemima. Na posljetku, bit će objašnjen pad Jugoslavije koji je značio i kraj Banovine Hrvatske.

Ključne riječi: Banovina Hrvatska, Vlatko Maček, HSS, Dragiša Cvetković, autonomija

Abstract

The subject of this paper is Banovina Croatia, from its beginning to its end. The beginning of this work brings the first definition of the Croatian question, which is the problem that ultimately led to the need to create the Banovina of Croatia. After that, the conditions and all the dangers that threatened Yugoslavia and led the authorities to a quick solution will be presented. By presenting the course of the negotiations, we will get to know all the difficulties and demands that Vlatko Maček presented as the leader of the HSS in the negotiations with Dragiša Cvetković, the new prime minister and royal plenipotentiary. Then we see the way in which Banovina was established, how autonomous it was and to what extent. Opponents of the negotiations and the biggest problems for the banking authorities will also be presented. Finally, the fall of Yugoslavia, which also meant the end of Banovina Croatia, will be explained.

Keywords: Banovina Hrvatska, Vladko Maček, HSS, Dragiša Cvetković, autonomy